

Sanders Iván: A zsidótól idegen a játék?
Vita Komlós Aladárral

2010. január 3.

„A zsidótól idegen a játék," írja Komlós Aladár „A zsidó lélek" című esszéjében. Nevethetnékem támadt, amikor ezt először olvastam, annyira bizarrnak tűnt az állítás. Pont a játék idegen tőle? Csak a modern magyar irodalomban hány olyan zsidó homo ludens-t említhetnénk, akinek lételeme a játékosság. Karinthytól lenne idegen a játék? Molnár Ferenctől? A pesti humor megteremtőitől? És a vakmerőség, a játékszenvedély nem ide tartozik? A Kellér-fivérek – Andor és Dezső – műveiben visszatérő téma.

A harmincas években Kellér Andor regényt írt minden idők legnagyobb hazárdjátékosáról A rulettkirály címmel. És a háború utáni korszakban Kellér Dezső ilyen tárgyú konferanszai („Játékos nép vagyunk", „A szerencsjátékokról") a városi folklór részévé váltak. Persze az imént említett íróknál, de másoknál is, a játék küzdelem, amellett komoly szellemi munka, mint ahogy a humor sem tréfadolog. „Úgy kell tenni, mintha élnénk. Mozgatni, járatni, tornáztatni az agyat:

játszani.” Ezt a Fiú mondja a Lánynak Karinthy Ferenc Gellérthegyi álmok c. darabjában, amelyben két fiatal: egy katonaszökevény és egy menekült zsidólány talál egymásra egy elhagyott villaházban az ostrom idején.

Komlós Aladár ezt is írja esszéjében: „A zsidók között nincs bohém és nincs paraszt.” Közhely, hogy Magyarország az az ország, ahol igenis voltak egykor zsidó parasztok, mint ahogy voltak zsidó földesurak is. És a huszadik századforduló Budapestjén minden második művészember – zsidó és nemzsidó – bohém volt, azaz könnyelmű, szegény és lángoló. Igaz, voltak, akik inkább a linkócit, a sliferlit látták ezekben a bohémekben.

Tehát nem nehéz rácáfolni Komlós Aladár egyes kijelentéseire. Természetesen ő is tudta, hogy kényes témához nyúlt. Egy gondolatsor a néplélekről 1929-ben már nem lehetett csupán elvont bölcselkedés. Esszéje elején megjegyzi: „Főleg zsidók szoktak elutasítani minden faj-elméletet, ösztönösen érezve, hogy ezekből fonják nyakukra az antiszemitizmus kötelét.” Bár egy pár mondattal lejjebb már ezt olvassuk: „Vállalkozni mernék rá, hogy akár valamennyi zsidó ismerősöm jellemét, az emberekhez való viszonyukat, boldogságérzésüknek hiányait megmagyarázzam a származásukból.” A különböző fajelméletek nyilván őt is megérintették, mint ahogy néhány évvel később Pap Károlyt is. És a téma nem csak zsidó magyar szerzőket foglalkoztatott. Talán hasonló okokból – távoli eredet, viszontagságos történelem, elszigeteltség – lélekbúvárok és etnográfusok a magyar lélek összetevőit is kezdték boncolgatni; könyvek íródtak a magyar lélek formáiról, a magyar észjárásról stb. Érdekes (bár nem meglepő), hogy ez idő tájt, de még később is, olyan országokban mint Anglia és Amerika kevesebben éreztek késztetést arra, hogy feltárják az angol vagy amerikai lélek titkait.

Komlós Aladár szerint a zsidó lélek fő jellemzője az ösztönösség és spontaneitás hiánya, valamint a tudatosság, a racionalitás, az eszesség túlértékelése. Ilyen ellentéteket állít fel: „Zsidók szavaiban, mozdulataiban ritkán van meg az a féktelen merész szabadság, az a néha szinte beszámíthatatlanságig menő csapongás, az az elragadó ficánkolás, a lelki működéseknek az a szabadesésszerű könnyűsége, ami egy-egy boldog óra mámoros gátlástalanságában terem meg s nem-zsidóknál gyakran megtalálható... [N]ézzünk meg egy zsidó társaságot. Ha összejövünk, a háziasszony nem hoz bort az asztalra, nincs tréfa vagy nótaszó, csak kemény vitákban pengnek össze az agyak. A modern zsidó már nem is Isten, hanem az Ész kiválasztott népének tartja magát... Virágnak, állatnak, gyermeknek, nőnek bizonyára jobb lenni, mint zsidónak.” Elgondolkoztató, hogy egyetlen szava sincs Komlós Aladárnak ebben az esszében a haszidizmusról, arról a mozgalomról, amely éppen az intellektus, az elméleti, könyvből merített tudás primátusát kérdőjelezte meg és az eksztatikus istenimádást hirdette, amely énekben, táncban s nem ritkán önkívületi állapotokban nyilvánul meg. Egyébként a zsidó misztika, a kabbala sincs megemlítve, melynek megértéséhez, ugyebár, szintén nem éleselméjűség szükségeltetik, hanem meg- és beleérzés.

Sokszor úgy tűnik, „A zsidó lélek” megírásában kizárólag Budapest belkerületeiben élő humán entellektüelek szolgáltak mintául, s ezek közül is az életidegen könyvmolyok, Freud vagy Ferenczi doktor díványára kívánkozó elfojtott érzelmű, neurotikus észkombájnok. A magyar zsidó írók közül egyedül Bródy Sándornak kegyelmez meg Komlós, mivel ő „a primitív állati élet vállalásában is eltér a zsidó típustól”.

A szerző szerint a zsidó művésznek – állandó önelemzésre, önellenőrzésre való hajlama miatt – nincs könnyű dolga. „[A] művész képeket teremt – a zsidó pedig szenvedélyesen keresi a jelenségek közös nevezőjét, ami természetesen már nem lehet kép, csak valami elvont fogalom." Ez némelyeknek csakugyan gondot okozhat, de a legnagyobbak, Franz Kafka például, akinek műveit Komlós Aladár 1929-ben még nem ismerhette behatóan, mindig is túljutottak ezen a dilemmán. Kafka megjeleníti az elvontat, de úgy, hogy az mégis elvont marad. „A fegyencgyarmaton" c. elbeszélésében az elítélt a testével érti meg a belészurkált bibliai hangzású intelmet és büntetést. És híres példázatában, „A Törvény előtt"-ben, a messze földről jött ember szembesülése a Törvénnyel nem lehet tisztán vizuális élmény; egyszerre kéne felfognia értelmét a szemével és a fejével. De a kettős megvilágosodás elmarad, az ember becsapottnak érzi magát. Mi mégis az Írásra gondolunk, a tórára, a kőtáblára, a belévésett szavakra.

Más is gátolja a modern asszimilált európai zsidót abban, hogy igazit, eredetit alkosson. Komlós Aladár úgy érzi, „a modern zsidó a környező nép ellenségesen fitymáló szemével nézi magát, s nem a maga tősgyökeres egyénisége dobbanásaira figyelvén, hanem egy más nemzeti kulturához asszimilálódván, már csak azért is a tanítvány: a finom és megértő esztéta vagy legföljebb a közepes tehetség szerepére kárhoztatódik s igen megnehezíti magának az eredeti teremtést." A másodrendűség elve – nyugodtan állíthatjuk – megdőlt a zsidó állam születésével, és a kisebbségi érzés is alább hagyott, amióta Amerika lett a zsidó szellemi élet fontos centruma, az az Amerika, ahol az etnikai és egyéb kisebbségek beolvadása másképp, szerencsésebben zajlott le mint Európában. Ugyanakkor Komlós olyan esztétikai alaptételt is megfogalmaz esszéjében, amely egyáltalán nem vesztette el érvényességét: „...[A] művésznek... mindenekelőtt hinnie kell érzései és képzelete értékességében... másrészt képesnek lennie arra, hogy az értelmi cenzura kikapcsolásával megtalálja az érzés legsajátabb szavait, amelyeket csak bizonyos önfeledt merészséggel lehet meglelni." Ezt egy amerikai zsidó író is leírhatta volna. És nem 29-ben, hanem napjainkban.

Tallózhatunk Komlós Aladár 80 évvel ezelőtt írt tanulmányában, kipécézhetünk mondatokat, vitatkozhatunk azokkal, mint tettem ezt én is, mondhatjuk, hogy általánosít, leegyszerűsít, sztereotípiákkal operál, de végső soron alapfelvetése a zsidók „észkultuszáról", úgy érzem, ma is helytálló. Magamból indulok ki. Mielőtt gyerekeim megszülettek, azt kívántam, hogy okosak legyenek, magas IQ-juk legyen, és jussanak be jó egyetemekre. Amikor ilyenekről beszélgettem nemzsidó barátommal, azt mondta, ezek fontos dolgok, de ő legelsősorban azt szeretné, ha a gyereke jól érezné magát a bőrében. A cionizmus mitológiájának fontos eleme, hogy az izraeli zsidók, az új nemzedék leveti majd a szellemi-lelki koloncot, amit a galuti zsidók évszázadok óta cipeltek magukkal, és más értékekben fogja látni boldogulása zálogát – az erőben, a büszkeségben, a biztonságban. Viszont a szétszóródásban élő mai zsidók közismert siráma, ha érdes modorú, finomabb distinkcióktól idegenkedő izraeliekről van szó: Hova lett ezekből a zsidó érzékenység, a zsidó éleslátás, a zsidó gógyi?

Komlós Aladár nem tudhatta 1929-ben, hogy mi vár még a zsidókra, Európára, a világra a huszadik század hátralévő évtizedeiben. De sokat tudott a modern életérzéséről, az elvilágiasodott huszadik századi ember spirituális válságáról, és sejthette azt is, hogy tán éppen az asszimilált közép-európai zsidót érintette legfájdalmasabban ez a válság.

SZOMBAT ONLINE